

Ключевые слова: правовая регуляция, правовая регуляция земельных правоотношений, правовой режим, правовой режим земель.

Summary

The scientific article is devoted a theoretical research of a parity of concepts «legal regulation of the land law-relations» and «a legal regime of lands». On the basis of the comparative-legal analysis it is investigated a essence of legal regulation of the land law-relations and a legal regime of lands as the legal categories.

Key words: legal regulation, legal regulation of the land law relations, legal regime, legal regime of lands.

Отримано 24.02.2010

О. Б. КИШКО-ЄРЛІ

Оксана Борисівна Кишко-Єрлі, аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ІНСТИТУТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Такі фактори як негативний вплив паливно-енергетичного комплексу на навколишнє природне середовище, все більша залежність від імпорту традиційного палива та обмеженість існуючих у світі запасів органічного палива, призвели до того, що в багатьох країнах світу були прийняті рішення, спрямовані на пріоритетний розвиток використання відновлюваних джерел енергії.

Питання розширення використання відновлюваних джерел енергії є також актуальним і для України. Зокрема, Україною був ратифікований Договір до Енергетичної Хартії та Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів¹, а також Кіотський протокол до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату². Використання відновлюваних джерел енергії є одним із заходів, спрямованих на виконання договірними сторонами своїх зобов'язань за цими документами.

Крім того, у цілій низці нормативно-правових актів України були закріплені основні напрямки державної політики щодо використання відновлюваних джерел енергії, спрямовані на розвиток діяльності в цій сфері (наприклад, Закони України «Про альтернативні джерела енергії»³, «Про альтернативні види палива»⁴, «Про теплопостачання»⁵, «Про електроенергетику»⁶), а також було прийнято ряд документів концептуального та програмного характеру, реалізація положень яких має сприяти поширенню використання відновлюваних джерел енергії.

Запорукою досягнення цілей, визначених у вищезгаданих документах, є належне правове регулювання відносин з використання відновлюваних джерел енергії.

У зв'язку з цим постає питання про визначення місця норм права, що регулюють суспільні відносини з використання відновлюваних джерел енергії, в системі права України.

Проблематика визначення предмету правового регулювання природоресурсного права та його структури як галузі права була предметом дослідження багатьох вчених, зокрема: Ю. С. Шемшученка, І. І. Каракаша, В. І. Андрейцева, Н. Р. Кобецької та інших вчених. Безпосередньо питання правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії в межах природоресурсного права України розглядалися Л. О. Бондар.

Метою цієї статті є обґрунтування існування інституту правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії в природоресурсному праві України.

З цією метою в першу чергу слід розглянути предмет правового регулювання природоресурсного права, щоб визначити чи належать суспільні відносини, що виникають з приводу використання відновлюваних джерел енергії, до предмету його правового регулювання.

І. І. Каракаш зазначає, що «природоресурсове право України становить відособлено – комплексну сукупність правових норм, що регулюють поресурсові відносини у сфері взаємодії людини і суспільства з природним середовищем з метою забезпечення раціонального і ефективного використання індивідами, колективами і суспільством природних об'єктів та їх ресурсів, а також їх збереження та відтворення в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь людей»⁷.

З вищевизначеного випливає, що об'єктом природоресурсного права є природні об'єкти та їх природні ресурси. Ці поняття є різними за своїм змістом.

Так, під природним об'єктом розуміється вся сукупність речовини природи одного виду – землі, вод, лісів та інших – у глобальному або національному масштабі⁸.

На думку Н. Р. Кобецької, природний об'єкт є певною мірою умовним правовим поняттям, яке дає можливість індивідуалізувати певну частину природного середовища, щоб визнати її об'єктом екологічного права. Це завершений екологічний комплекс з властивими йому функціями, який нерозривно пов'язаний і взаємодіє з іншими елементами довкілля⁹.

В. В. Петров у своїй монографії «Екологія і право» виділяє характерні риси природного об'єкту, які відрізняють його від соціальних об'єктів матеріального світу, що виробляються людиною для задоволення своїх економічних та культурно-оздоровчих потреб, а саме:

- природне джерело походження;
- незмінний стан в екологічній системі природи;
- соціально-екологічна цінність для суспільства¹⁰.

Перша з рис природного об'єкту, що розглядається, – природне джерело походження – підкреслює, що природний об'єкт виникає в результаті еволюційного розвитку природи.

Наступна риса природного об'єкту – незмінний стан в екологічній системі природи – дозволяє провести розмежування між самим природним об'єктом і тією речовиною або елементом природного походження, які вилучені людиною з природної системи обміну речовин і енергії і залучені в систему соціальних зв'язків.

Такі компоненти природного походження, виключені з кругообігу природи і залучені до соціальних умов стають, як правило, матеріальними цінностями – об'єктами права власності.

Третя ознака природного об'єкту – його соціально-екологічна цінність – проявляється через виконуваним функції в сфері забезпечення якості навколишнього середовища: екологічну, економічну, культурно-оздоровчу.

Екологічна функція природного об'єкту є визначальною. Вона виражається у здатності природного об'єкту приймати участь в обміні речовин і енергії в природі і здійснювати вплив на забезпечення якості навколишнього середовища. Вона виникає як невід'ємна риса об'єкта природи, і лише з появою людини набуває соціального значення.

Економічна функція спрямована на використання природного об'єкту для задоволення матеріальних потреб суспільства. Вона виникає разом з появою людини, і відповідно з самого початку носить соціальний характер. Якщо екологічна функція реалізується через механізм природи у відповідності до її законів, то економічна функція природного об'єкту виконується за допомогою механізму виробленого суспільством у відповідності до його законів розвитку.

Об'єм і зміст функцій природного об'єкту не залишаються незмінними. Вони вдосконалюються і розвиваються із зростанням економічного потенціалу суспільства.

Природні об'єкти, що використовуються в господарстві, мають на меті задоволення економічних і культурно-оздоровчих потреб суспільства. Природна речовина даного об'єкту, яка є джерелом задоволення цих потреб, набуває значення природного ресурсу.

Отже, природний ресурс є більш вузьким поняттям у порівнянні з природним об'єктом.

Законодавством України не передбачається безпосередньо визначення терміну «природні ресурси».

У «Юридичній енциклопедії» термін «природні ресурси» визначається як ресурси природи, які використовуються чи можуть бути використані у виробничих, оздоровчих, рекреаційних та інших цілях¹¹.

Н. Р. Кобецька визначає термін «природні ресурси» наступним чином – «це певна сукупність запасів природних речовин, природної енергії чи певна корисна властивість природного об'єкта, які використовуються суспільством для задоволення своїх потреб (це джерело споживання людиною природи). Так, запаси – деревини – природний ресурс, а ділянка лісу – природний об'єкт; природні енергетичні запаси води – природний ресурс, а річка – природний об'єкт, корисні копалини – природний ресурс, а надра – природний об'єкт»¹².

Поняття «природні ресурси» носить соціально-економічний та історичний характер. Це означає, що коли ми оперуємо поняттям «природні ресурси», то оцінюємо природні об'єкти з точки зору можливостей їх використання людиною, а такі можливості, у свою чергу, залежать від історичного рівня розвитку суспільства та, зокрема, технології виробництва.

У зв'язку з цим наукою не встановлюється вичерпний перелік природних ресурсів. До суспільного виробництва залучаються все нові й нові природні ресурси, а об'єм споживання цих ресурсів весь час збільшується¹³.

Тлумачний словник екології виділяє такі категорії природних ресурсів у залежності від способу їх використання, а саме:

- як засоби праці (земля, водні шляхи, вода для зрошення);
- джерела енергії (гідроенергія, атомне паливо, запаси горючих копалин);
- сировина і матеріали (мінерали, ліси, вода);
- безпосередньо для споживання (дикорослі ягоди, плоди, питна вода);
- рекреації (місця відпочинку і оздоровлення);
- як банк генофонду;
- джерела інформації про довколишній світ¹⁴.

З вищезазначеного випливає, що до природних ресурсів відносяться джерела енергії. Проте, як зазначалося раніше, джерела енергії або енергетичні ресурси є різними за своїм походженням та характеристиками.

Як зазначає С. С. Селіверстов, з правової точки зору можна виділити такі види енергетичних ресурсів:

1. Природні енергетичні ресурси, включаючи енергетичні ресурси надр, енергію сонця, вітру, енергію водних потоків і т. д.

2. Вторинні енергетичні ресурси, що являють собою видобуті корисні копалини та продукти їх переробки, електричну та теплову енергію.

3. Енергозбереження як свого роду «побічний» енергетичний ресурс¹⁵.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що відновлювані джерела енергії належать до категорії природних енергетичних ресурсів і є одним із видів природних ресурсів.

На відміну від інших матеріальних цінностей природні ресурси можуть існувати тільки у невід'ємному стані з тим природним об'єктом, в складі якого вони виникають і функціонують. Відповідно використання природних ресурсів безпосередньо призводить до вилучення у природного об'єкту відповідної частини природної речовини і внесення в його стан певних антропогенних змін. Закономірність і невідворотність таких змін органічно поєднує експлуатацію природного об'єкту і з заходами з охорони природного середовища, відновленням використаних природних ресурсів¹⁶. Це зумовлює необхідність встановлення особливого правопорядку щодо використання та охорони кожного природного об'єкту та його ресурсів.

На думку П. Г. Лахно, «правове регулювання може бути ефективним тільки у тому випадку, коли повною мірою враховує особливості функціонування і еволюції об'єкту регулювання. Багато проблем, пов'язаних з регулюванням, лежать не в самому акті регулювання, а в тому, що регулюється»¹⁷.

Такі особливості об'єкту природоресурсного права зумовлюють його структуру як галузі права.

Зокрема, структурним елементом природоресурсного права є його інститути.

У цілому під інститутом права розуміється сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин¹⁸.

О. Ф. Скакун виділяє такі ознаки інституту галузі права:

1) регулює конкретний вид (частину) значущих суспільних відносин або здійснює особливі завдання в даному регулюванні;

2) має відносну самостійність, незалежність від інших інститутів права;

3) характеризується специфічністю засобів правового регулювання;

4) має можливість формувати загальні поняття у власних межах, тобто в межах видових явищ¹⁹.

У межах природоресурсного права передумовою для виділення окремого інституту права є наявність певного природного ресурсу з притаманними йому властивостями.

Деякі природні ресурси, такі як земельні, водні, лісові, рослинні тощо споконвіку використовувались людьми, а відносини з їх використання та охорони, давно стали предметом правового регулювання.

Зокрема, в природоресурсовому праві виділяють такі інститути, що регулюють окремі види поресурсових відносин: правове регулювання земельних ресурсів, правовий режим використання надр та корисних копалин, правове регулювання використання вод та водних ресурсів тощо²⁰.

Відновлювані джерела енергії відносно нещодавно почали широко використовуватись в народному господарстві, а відносини з їх використання стали предметом правового регулювання.

Поряд з відновлюваними джерелами енергії, в ролі природних ресурсів почали виступати і інші властивості природи, які не мають речового змісту. Серед таких природних ресурсів, які тільки нещодавно були залучені до сфери діяльності людини, виділяють радіочастотний ресурс, кліматичний ресурс тощо.

Враховуючи те, що зазначені природні ресурси також є явищами природи, проте носять специфічний характер – їх не можна побачити очима, відчуті їх запах, у природоресурсовому праві їх об'єднують під спільною категорією «нематеріалізовані природні ресурси»²¹.

Л. О. Бондар вважає, що у вітчизняному природоресурсовому праві сформувалися наступні правові інститути, які регулюють використання окремих видів не матеріалізованих природних ресурсів:

– правове регулювання використання атмосферного повітря;

– правове регулювання використання кліматичного ресурсу;

– правове регулювання використання радіочастотного ресурсу;

– правове регулювання використання альтернативних джерел енергії²².

З нашої точки зору, в межах природоресурсного права слід виділити інститут правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії, а не альтернативних джерел енергії. Це пояснюється тим, що до складу альтернативних джерел енергії поряд із відновлюваними джерелами енергії також належать вторинні енергетичні ресурси, які, як було з'ясовано раніше, не є природними ресурсами, а отже суспільні відносини з їх використання не входять до предмету регулювання природоресурсного права.

Окремо ще виділяють субінститути права, під якими розуміється група норм права, що відображають деякі особливості правового регулювання окремих видів суспільних відносин. Субінститути входять до складу складних інститутів²³.

У зв'язку з цим у межах інституту правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії можна виділити окремі субінститути, що складаються з правових норм, якими встановлюються особливості використання кожного виду відновлюваних джерел енергії.

Таким чином, ми дійшли висновку, що правові норми, які регулюють суспільні відносини з використання відновлюваних джерел енергії (як одного з видів природних ресурсів), складають окремий інститут природоресурсного права. Головним завданням цього інституту є забезпечити цільне, комплексне регулювання

відповідних суспільних відносин. У межах цього інституту слід виділити окремі субінститути права з правового регулювання використання кожного окремого виду відновлюваних джерел енергії.

- ¹ Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів» від 6 лютого 1998 року № 89/98-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 26. – Ст. 150.
- ² Закон України «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату» від 4 лютого 2004 року № 1430-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 19 – Ст. 261.
- ³ Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р. – №555-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 24 (13.06.2003). – Ст. 155.
- ⁴ Закон України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року №1391-XIV // Відомості Верховної Ради України, 2000, N 12, ст. 94.
- ⁵ Закон України «Про теплопостачання» від 02.06. 2005 – № 2633-IV // Відомості Верховної Ради України, 2005. – № 28 (15.07.2005). – Ст. 373.
- ⁶ Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 1. – Ст. 1.
- ⁷ Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с. – С. 15.
- ⁸ Бринчук М. М. Экологическое право: Учебник. – М.: 2005. – 670 с. – С. 58.
- ⁹ Кобецька Н. Р. Екологічне право України: Навч. посібник. – К.: 2007. – 352 с. – С. 28.
- ¹⁰ Петров В. В. Экология и право. – М.: Юридическая литература, 1981. – 224 с. – С. 24-29.
- ¹¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 1998 – т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.: іл. – С. 133.
- ¹² Кобецька Н. Р. Екологічне право України: Навч. посібник. – К.: 2007. – 352 с. – С. 29.
- ¹³ Оптимизация природопользования: Сборник. – М.: Знание, 1984. – 96 с. (научная редакция – М. Я. Лемешева). – С. 8.
- ¹⁴ Мусієнко М. М. та ін. Екологія: Тлумачний словник. – К.: Либідь, 2004. – 376 с. – С. 286.
- ¹⁵ Селиверстов С. С. К вопросу о понятии энергетического права // Энергетика и право. – М.: 2008. – С. 266-280. – С. 276.
- ¹⁶ Петров В. В. Экология и право. – М.: Юридическая литература, 1981. – 224 с. – С. 33.
- ¹⁷ Лахно П. Г. Энергия, энергетика и право // Энергетическое право. – № 1. – 2006. – С. 2-16. – С. 4.
- ¹⁸ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: 2008. – 688 с. – С. 388.
- ¹⁹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: 2009. – 752 с. – С. 364.
- ²⁰ Природноресурсове право України: навч. посіб./ За ред. І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с. – С. 40.
- ²¹ Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с. – С. 330.
- ²² Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с. – С. 331.
- ²³ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: 2009. – 752 с. – С. 364.

Резюме

У статті обґрунтовується існування інституту правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії в природноресурсному праві України. З цією метою розглядаються особливості об'єктів природноресурсного права України, які зумовлюють його структуру як галузі права.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, природноресурсне право, інститут галузі права, природні об'єкти та ресурси.

Резюме

В статье обосновывается существование института правового регулирования использования возобновляемых источников энергии в природноресурсном праве Украины. С этой целью рассматриваются особенности объектов природноресурсного права Украины, которые обуславливают его структуру как отрасли права.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, природноресурсное право, институт отрасли права, природные объекты и ресурсы.

Summary

The article substantiates existence of renewable sources of energy use legal regulation institute in the natural resources law of Ukraine. With this purpose peculiarities of natural resources law of Ukraine objects, which stipulate its structure as a branch of law, are considered.

Key words: renewable sources of energy, natural resources law, institute of branch of law, natural objects and resources.

Отримано 18.03.2010